

УДК 655.5

*Н. І. Черниш**Українська академія друкарства***РИНКОВІ СТРАТЕГІЇ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ВИДАВНИЦТВА:
УКРАЇНСЬКИЙ ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД**

Проаналізовано сучасний стан українського енциклопедичного книговидання та виокремлено його основні проблеми у ринкових умовах. Викладено відомості, що характеризують основні тенденції світової енциклопедичної справи та висвітлюють діяльність найавторитетніших енциклопедичних фірм європейських країн. Основну увагу звернено на стратегію і видавничі програми німецької фірми «Ф. А. Брокгауз», французького видавництва «Лярусс» та уславленої «Британіки», яку вважають світовим «енциклопедичним еталоном». Сформульовано рекомендації щодо адаптації здобутків провідних енциклопедичних осередків зарубіжжя до сучасних проблем українського книговидання.

Енциклопедія, українська енциклопедична справа, видавничі програми, досвід європейських видавництв, ринкові стратегії

Оновлення усіх сфер життя нашої країни, збереження і подальший розвиток культурних надбавь, духовності українського суспільства, його консолідація навколо ідей державності не стануть можливими, якщо не відбудуться довгоочікувані кардинальні зміни в книговиданні, адже саме книга — найефективніший інструмент передачі знань та ідей — активно сприяє виробленню переконань людини, стимулює її до участі в житті суспільства. Завдання українського книговидання нині полягає не лише в тому, щоб забезпечити випуск достатньої кількості книг (а саме це передусім хвилює і видавців, і державних діячів, що керують видавничою справою [1]), а в тому, щоб максимально повно задовольнити інформаційні потреби громадян загалом, виокремити пріоритети з огляду на суспільну доцільність видань певного виду літератури та тематичної спрямованості і, згуртувавши зусилля, втілити в життя програму випуску книг, які б реально відповідали високим вимогам духовності українського суспільства, продовжували і розвивали кращі традиції національної видавничої справи.

Негаразди суспільно-політичного, економічного, а почасти — й наукового характеру, на жаль, найбільш чітко позначилися на тих складових українського книговидання, що впродовж другої половини ХХ ст. були гордістю держави, визначали її чільне місце серед лідерів європейського книжкового ринку. Йдеться про українську енциклопедичну справу, вагомими здобутками якої є два видання багатотомної універсальної енциклопедії, понад 150 томів різноматематичних галузевих, спеціалізованих, краєзнавчих довідників та фундаментальних науково-довідкових праць. Загальноновизнано, що енциклопедія є свідченням духовної зрілості нації і створюється на етапі її найвищого злету. Акумуляуючи відомості з різноманітних галузей знань та практичної діяльності, систематизуючи й узагальнюючи здобутки національної культури,

саме енциклопедії є важливим чинником державності, справою загальнонаціонального значення. Оскільки їх науково-методична підготовка та випуск протягом десятиліть належали до пріоритетних напрямів інформаційної політики України, видавці повсякчас відчували державну підтримку, допомогу і зацікавлення наукової громадськості [4, с. 17]. Фактично кожна випущена у світ енциклопедія ставала важливою подією наукового та культурного життя країни, привертала непересічну увагу читачів.

Нині ситуація у такому важливому з огляду на його значення для формування духовного потенціалу української нації сегменті книговидання спричиняє неабияке занепокоєння у суспільстві та потребує принципового поліпшення. Навала комерційної довідкової літератури, підготовленої частогусто маловідомими і недосвідченими видавничими осередками здебільшого на недосконалому науково-методичному рівні, — це реалія часу, що не може не турбувати всіх, хто усвідомлює виняткове значення енциклопедії як інструменту збереження культурних надбань української нації, джерела багатоаспектної соціальної та наукової інформації, вагомого чинника державності.

З огляду на це дбайливе збереження та подальше творче примноження кращих традицій національної енциклопедичної справи, випуск сучасних довідників на високому науковому рівні, з дотриманням усіх суворих вимог енциклопедичної методики, оптимального поєднання комерційних засад книговидання із нарощенням духовних цінностей стали найважливішими завданнями низки провідних наукових видавництв України, насамперед спеціалізованого осередку «Українська енциклопедія». Протягом останніх років його колектив підготував та видрукував низку потрібних українським читачам видань, зокрема, новітні фундаментальні біографічні словники «Митці України» та «Письменники України», що повертають нам імена призабутих чи маловідомих діячів національної культури, цікаві енциклопедичні праці науково-популярного характеру «Вулицями Києва», «Живий світ геральдики», «Енциклопедія мисливця», які привернули увагу широкого кола читачів. З урахуванням кардинальних змін у суспільній свідомості переглянуто концептуальні науково-методичні засади «Української літературної енциклопедії» та випущено оновлені томи, успішно продовжується випуск високоавторитетної галузевої праці «Мистецтво України», завершено «Юридичну енциклопедію», надбанням наукової громадськості та пересічних читачів стала унікальна за своїм історико-культурним та громадсько-політичним значенням енциклопедія «Українська мова». Широкий резонанс у суспільстві зумовила і поява «Енциклопедії сучасної України» — новітнього за відомостями універсального українознавчого довідника, покликаного втілити у своєму змісті наукові здобутки та духовний потенціал нашого народу, відобразити цивілізаційний розвиток української державності. Можливо, енциклопедій і науково-довідкових праць енциклопедичного змісту й підготовлено небагато, однак всі вони стали помітними подіями у науковому,

культурному, громадському житті України, цеглинами у фундаменті її державності.

Водночас не можна не визнати, що в сучасних доволі складних та неоднозначних ринкових умовах національна енциклопедична справа ще не отримала адекватної до свого значення підтримки держави, суспільства, наукової громадськості. На наш погляд, саме оптимальне поєднання комерційних засад та державного протекціонізму в енциклопедичному книговидаванні — це той реальний шлях до успіхів, що його нині потрібно здолати, щоб забезпечити піднесення ролі книги у поступальному розвитку духовності нашого народу, задовольнити інформаційні потреби читачів. Збереження і примноження кращих традицій енциклопедичної справи необхідно поєднувати зі світовими тенденціями, критично переосмислювати здобутки провідних енциклопедичних осередків зарубіжних країн (передусім фірм «Ларусс», «Ф. А. Брокгауз», ушлявленої «Британіки»), творчо адаштувати їх до сучасних проблем українського книговидавання.

Енциклопедичні праці німецької фірми «Ф. А. Брокгауз» свого часу стали своєрідним зразком для довідкових видань російських та українських енциклопедистів [2]. Привертають увагу видавців України і новітні друки цього видавничого осередку, адже відзначаються глибиною охоплення практично всіх галузей знань, популярністю викладу відомостей, орієнтацією на широкі кола читачів, які ставлять собі за мету отримати фундаментальну й точну наукову інформацію, що характеризувалася би актуальністю та неупередженістю. Видавці чітко наголошують: «Енциклопедія Брокгауз — це своєрідний інформаційний центр. Як фахівцеві, так і пересічному зацікавленому читачеві вона пропонує всличезний масив відомостей з усіх галузей знань і наук. Матеріали до енциклопедії автори і редактори збирали з надзвичайною ретельністю, ґрунтовно перевіряючи їх; читач не знайде тут відкритих або прихованих оцінок, адже одна з основних рис видання — об'єктивність» [3, с. 81].

Варто, на нашу думку, звернути увагу і на науково-методичні засади, які визначальною мірою вплинули на якість сучасних німецьких енциклопедій фірми «Ф. А. Брокгауз». Відповідаючи на питання «Що характерне для редакційної роботи у видавництві?», головний редактор «Великого Брокгауза» А. Цвар наголосила: «Це — суворе дотримання термінів; виконавська дисципліна працівників; відповідність авторських матеріалів попередньо розробленим типовим схемам статей; бездоганна точність граматики й орфографії; актуальність фактичного матеріалу, його наукова достовірність; відчуття стилю, адже читання статей, вміщених у «Брокгаузі», має приносити задоволення. А ще — вміння сприймати критичні зауваження та прислухатися до пропозицій інших авторів чи редакторів» [3, с. 82].

Справді, уважно проаналізувавши роботу численного колективу видавництва «Ф. А. Брокгауз», можна переконатися, що енциклопедичний осередок надзвичайно ретельно дотримується традиційних редакційно-

видавничих етапів підготовки видань до друку, сформованих та усталених упродовж розвитку енциклопедичного книговидавництва.

Загалом кожний том майбутньої енциклопедії на шляху до читача проходить майже 40 етапів. У цьому процесі чи не найважливішим є етап, коли загальна редакція, до складу якої входять видатні науковці та найавторитетніші видавничі працівники (зазвичай із багаторічним досвідом роботи; нині у видавництві працює понад 1000 штатних і позаштатних співробітників, зокрема, 60 редакторів-науковців різних галузей знань, здатних самостійно укласти статті відповідної тематики), розробляє план видання (визначає кількість томів, сторінок), усталює обсяги відомостей з різних галузей знань, візуальні елементи. Формування такої загальної концепції енциклопедії та вибір слів-гасел (етап планування триває до двох років) є предметом жвавих, часом навіть запеклих дискусій між редакційним колективом і авторами, адже кожний із учасників процесу прагне до якнайширшого подання відомостей із галузі, що становить предмет його наукових зацікавлень.

Для енциклопедій «Брокгауз» загальні критерії відбору інформації такі: це, по-перше, факти, що їх потенційний читач сподівається відшукати у виданні такого типу (тобто у великому за обсягом універсальному довіднику); по-друге, відомості, які, на думку редакції та авторів, характеризують стан сучасної науки. Попереднє опитування видавців свідчить, що понад 70% читачів шукають інформацію з історії, 65% — із географії, 60% цікавляться літературою, 55% — технікою, майже 40% — мистецтвом. Усі побажання читачів мають бути узгоджені з уявленнями редакції, адже лише через зближення позицій двох сторін можна сформулювати пропозиції щодо включення у видання тих гасел (назв статей), що відрізняються актуальністю, доцільні з огляду на читацькі зацікавлення та інформаційні потреби суспільства. Природничі та гуманітарні науки в майбутньому універсальному довіднику зазвичай подані пропорційно, без виразної переваги однієї з галузей.

Об'єктивність, неупередженість — традиційні риси енциклопедій фірми «Ф. А. Брокгауз». Видавці нині далеко відійшли від хоч і ліберальних (як на той час), однак все ж суб'єктивних оцінок, висловлених у перших випусках довідників їх засновником. Нині ж відомий читачам лозунг «Брокгауз» повідомляє, але не судить» на практиці означає, що суперечливі чи навіть контраверсійні теми висвітлюються у виданні об'єктивно та незаангажовано, у змісті статей відсутні будь-які оцінки чи упередження щодо викладеного матеріалу. Для того, щоб зберегти нейтральну позицію, особливо якщо йдеться про гостроактуальні та конфліктні проблеми, в енциклопедії вміщені дефініції майже 250 ключових понять, які віддзеркалюють різні думки та позиції (це, наприклад, поняття «Свобода», «Культура», «Озброєння», «Споживання», «Якість життя», «Права людини»). Такі дефініції є основою формування власної думки читача, адже, зіставляючи різні підходи, подекуди навіть принципово протилежні, він має змогу визначити свою позицію, сформулювати власний погляд на суперечливі явища чи проблеми.

Стислість, сконцентрованість текстів енциклопедії «Брокгауз» не суперечать їх доступності для широких кіл читачів та зрозумілості. Видавці зазвичай відмовляються від надмірного використання слів іншомовного походження або складних термінів, якщо їх значення не пояснюється в тексті. Кожна стаття довідника становить цілісну завершену одиницю, водночас завдяки системі взаємних посилань (а їх у 21 випуску довідника понад 150 тис.) може бути інтегрована у широкий контекст.

«Брокгауз» сьогодні включає цілий спектр непересічних різноматематичних видань. Усі вони переконливо свідчать, що шлях видавничого осередку — це історія успіху, в основу якого покладено розробку нового оригінального типу великоїзаобсягомснциклопедії, щоєсинтезомуніверсального(загальнонаукового) довідника та лексикона (науково-популярної праці) з переважним викладом практичних відомостей, необхідних для освічених читачів.

Не менш цінним для українських видавців є й досвід провідного французького енциклопедичного осередку — фірми «П. Ларусс». Привертає увагу той факт, що будь-яка енциклопедія відомої фірми — національний за змістом і духом довідник, адже на чільному місці тут насамперед виклад відомостей, пов'язаних з Францією. Ознайомлення з матеріалами довідника виявляє, як у змісті енциклопедії толерантно й водночас впевнено пропагуються ідеї національної самобутності французького народу, здобутки держави та досягнення культури (зауважимо, водночас — при всій повазі та об'єктивності викладу відомостей, дотичних до світового контексту). Хіба це не приклад для наслідування колективами інших національних видань, зокрема й українських? Якщо ж до цього додати надзвичайно широку тематичну палітру окремих енциклопедичних праць та оригінальних серій, що дають читачам змогу вповні оволодіти різноманітним масивом основних наукових знань, а ще часто-густо задовольнити пересічну зацікавленість практично з будь-якого питання, виокремити високу культуру видань, — одразу стає зрозумілим «секрет» успіху французьких видавців.

Багата історія, вслнчезний обсяг енциклопедичних знахідок, відкриттів, новизна у поглядах на добір і подання фактів, оригінальне бачення та розуміння потреб читача, висока культура видань, яка полягає в об'єднанні різноматематичних матеріалів довідників у цілісну систему, творче поєднання усталених традицій та новітніх напрямів діяльності стали основою видатних досягнень фірми «Ларусс».

Сучасні дослідження книжкового ринку для розширення та збагачення тематики і типів довідників, вивчення досвіду енциклопедистів інших країн при наполегливому прагненні дбайливо зберегти те унікальне, що сформував засновник фірми (передусім типологічні риси неповторного синтезуючого довідкового видання), поєднання його з новими тенденціями (останнє, зокрема, засвідчує щораз виразніший іконографічний характер пропонованих книг) та новітніми інформаційними технологіями (появу численних електронних версій не оминати увагою!) — все це, безперечно, має бути враховане іншими.

Доступність викладу довідкових відомостей при надзвичайно обширному словнику (у п'яти томах «Великого Ларусса» вміщено понад 115 тис. статей), яскраве гуманітарне спрямування, виразний національний дух, багатогранна палітра довідників, пропонованих читачам різного віку та освітнього рівня, незаперечно засвідчують своєрідність французьких енциклопедій початку ХХІ ст., що впевнено ввійшли до видатних надбань світового енциклопедичного книговидавництва.

Принципово оновилася нині уславлена «Британіка» — авторитетний сучасний міжнародний інформаційний стандарт енциклопедії. Справді, «Британіка» ХХІ ст. — це не лише традиційне «книжкове» видання, практично незмінне з 1768 року. Корпорація «Енциклопедія Британіка» надзвичайно активно (можливо, навіть активніше від інших відомих енциклопедичних осередків) освоює новітні сучасні технології, починаючи від «Британіки-DVD» (електронного варіанта довідника, що містить понад 100 тис. статей) до «Британіки-CD» (крім повної версії матеріалів енциклопедії, тут вміщено ще «Словник Вебстера» у скороченому до 160 тис. слів варіанті), і є визнаним лідером у цій галузі.

Ще в 1994 р. осередок уперше розробив варіант «Британіки on-line» — оригінальну енциклопедію для інтернету, що зробила доступним увесь текст довідника користувачам мережі в різних країнах. Саме тоді на офіційному сайті корпорації з'явилися фактично три окремі енциклопедії: повна «Британіка» у 32 томах, «Енциклопедія Британіка для студентів» та коротка «Енциклопедія Британіка». У цьому ж році на ринку було представлено версію довідника на CD-ROM, яка отримала широку популярність серед громадськості. Можливо, саме тому вже через три роки, а саме в 1997 р. «Корпорація Британіка» ухвалила рішення про припинення випуску енциклопедії у звичній «книжковій» версії та про подальше розповсюдження лише електронних аналогів. Однак практика засвідчила, що цей крок був помилковим і передчасним, із 2002 р. видання повернулося до традиційного вигляду.

Нині користувачі мають змогу за власним вибором звертатися до будь-якого з 32 традиційних томів «Британіки» або ж до численних електронних версій довідника: це й «Енциклопедія Британіка on-line» (включає повний текст праці, «Британську енциклопедію студента», університетський «Словник Вебстера»), й енциклопедичне віщання для школярів і студентів («On-line енциклопедія Британіка. Шкільне видання»), «Коротка елементарна енциклопедія Британіка».

Корпорація «Британіка» завжди пропонує відповідний довідковий ресурс з особливостями, що враховують інформаційні потреби та можливості того чи іншого читача. Загалом поєднання двохсотрічних традицій енциклопедії та новітніх електронних версій засвідчує не лише повагу видавців до історії цього унікального видання, а й прагнення зберегти та розвинути його здобутки в сучасному інформатизованому світі.

Нині видавничий осередок «Енциклопедія Британіка» має найширшу та найрізноманітнішу лінійку книжкових та електронних версій довідника, ніж будь-коли. Плани видавців на майбутнє ґрунтуються на багаторічних традиціях переваги «Британіки» над іншими фундаментальними універсальними енциклопедіями світу та чіткому розумінні того, що саме тепер, у час високих технологій і фактично необмежених можливостей, потрібно тим, хто прагне знань.

Як бачимо, сучасний стан розвитку українського енциклопедичного книговидання дає підстави вважати, що подолання кризових явищ не буде ефективним без урахування світових досягнень, глибокого вивчення, критичного осмислення та ефективного використання здобутків енциклопедичних видавництв інших країн, зокрема тих, які досягли видатних успіхів і наполегливою працею впродовж XIX–XX ст. змогли утвердитися як світові енциклопедичні стандарти, досконалі зразки для послідовників. Безперечно, саме оптимальне поєднання кращих традицій національної енциклопедичної справи та новітніх світових тенденцій, творча адаптація зарубіжного досвіду до розв'язання проблем українського енциклопедичного книговидання — це той реальний шлях до успіху, що його нині потрібно здолати, щоб відродити славу України — одного з провідних енциклопедичних центрів. З цією метою необхідно насамперед суттєво урізноманітнити тематику енциклопедій, більшу увагу приділяти формуванню нових типів довідників (наприклад, вербовізуальних), що були б конкурентноспроможними на книжковому ринку України, ширше залучати до змісту праць науково-популярні та практичні матеріали, активізувати створення та реалізацію електронних версій енциклопедій та довідкових видань енциклопедичного змісту.

1. Афонін О. Українська книга: світоглядні орієнтири / О. Афонін // Дзень. — 2009. — 11 вересня. 2. Гудовщикова И. В. Общие зарубежные энциклопедии / И. В. Гудовщикова — Л.: Лен. гос. биб. ин-т, 1963. — 87 с. 3. Черниш Н. І. Нариси з історії світової енциклопедичної справи: навч. посіб. / Н. І. Черниш. — К.: Наша культура і наука, 2009. — 212 с. 4. Черниш Н. І. Українська енциклопедична справа: історія створення, теоретичні засади підготовки видань / Н. І. Черниш. — Львів: Фенікс, 1998. — 98 с. 5. Якушева Г. В. Книга, у которой не будет конца: история энциклопедического жанра / Г. В. Якушева // Книжное дело. — 1993. — №4. — С. 78–83.

РЫНОЧНЫЕ СТРАТЕГИИ ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКОГО ИЗДАТЕЛЬСТВА: УКРАИНСКИЙ И МИРОВОЙ ОПЫТ

Проанализировано современное состояние украинского энциклопедического книгоиздания и выделено его основные проблемы в рыночных условиях. Изложены сведения, характеризующие главные тенденции мирового энциклопедического дела и освещающие деятельность авторитетных энциклопедических фирм европейских стран. Основное внимание обращено на стратегию и издательские программы немецкой фирмы «Ф. А. Брокгауз», французского издательства «Лярусс» и прославленной «Британники», которую считают мировым «энциклопедическим эталоном». Сформулированы рекомендации относительно адаптации достижений ведущих энциклопедических центров зарубежья к современным проблемам украинского книгоиздания.

**MARKET STRATEGIES OF ENCYCLOPAEDIC PUBLISHING HOUSE:
UKRAINIAN AND WORLD EXPERIENCE**

Modern state of Ukrainian encyclopedic book publishing is analyzed and its basic problems under the market conditions are excluded. Information which characterizes the main tendencies of world encyclopedic business and light up the activity of the most authoritative encyclopedic firms of the European countries is expounded. Basic attention is paid on the strategy and publishing programs of the German firm «F. A. Brodraguz», French publishing house «Lyaruss» and glorified «Britanika», which is considered a world «encyclopedic standard». Recommendations are formulated in relation to adaptation of achievements of leading encyclopedic abroad centers to the modern problems of Ukrainian book publishing.

Стаття надійшла 08.09.10

УДК 002.2

О. С. Левицька

Українська академія друкарства

**ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІ ЧАСОПИСИ
В СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСІ**

Розглядаються літературно-художні часописи, що функціонують в інформаційному просторі сучасної України з початку 1990-х рр., та їх місце в літературному процесі. Здійснюється огляд провідних літературних журналів, часописів, газет та інтернет-видань.

Журнал, часопис, літературний процес, літературна критика, дискурс

Літературно-художня періодика є невід'ємною частиною літературного дискурсу, особливо важливою вона є для сучасного літературного процесу, адже формує не лише саме явище сучасної літератури, а також критичний дискурс про неї. Літературні часописи репрезентують основні складові частини літературного процесу та віддзеркалюють загальні тенденції розвитку сучасної літератури; їм належить важлива комунікативна роль між явищами літературного життя та їх реценцією.

Сучасну літературно-художню періодику становлять друковані та електронні журнали, часописи та газети, які містять художні твори різних жанрів, розділи літературної критики, есеїстику, публіцистичні матеріали тощо, пов'язані з культурно-мистецькою тематикою, а також видання, що, окрім літературного, мають культурологічне, мистецьке чи громадсько-політичне спрямування.

У сучасному літературному процесі кожен із часописів має певну роль і місце, представляє або одну зі сторін літературного життя, репрезентуючи